

O‘ZBEK VA RUS TILLARIDAGI FRAZELOGIZMLARNING QIYOSIY-LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Jamoldinova Sarvinoz Abrorbekovna

“University of Economics and Pedagogy” NOTM Filologiya va tillarni o‘qitish o‘zbek va rus tillari kafedrası assistent o‘qituvchisi

Tirkashmirzayeva Farangiz Xurshidbek qizi

“University of Economics and Pedagogy” O‘TF 1-bosqich 16-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli tizimli tillar hisoblangan o‘zbek va rus tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy-lingvistik xususiyatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida har ikki tilning frazeologik fondidagi o‘xshashliklar va o‘ziga xos farqli jihatlar semantik, strukturaviy va lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqlarning milliy-madaniy dunyoqarashi iboralarda qanday aks etishi aniq misollar yordamida dalillangan.

Tayanch so‘zlar: frazeologiya, idiyoma, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil, somatik frazeologizmlar, lisoniy manzara, semantika, ekvivalentlik.

Аннотация: В данной статье исследуются сравнительно-лингвистические особенности фразеологических единиц узбекского и русского языков, относящихся к разным языковым системам. В ходе исследования с семантической, структурной и лингвокультурологической точек зрения анализируются сходства и специфические различия во фразеологическом фонде обоих языков. Также на конкретных примерах показано, каким образом национально-культурное мировоззрение народов отражается во фразеологических выражениях.

Ключевые слова: фразеология, идиома, лингвокультурология, сравнительный анализ, соматические фразеологизмы, языковая картина мира, семантика, эквивалентность.

Abstract: This article examines the comparative linguistic features of phraseological units in the Uzbek and Russian languages, which belong to different language systems. The study analyzes the similarities and distinctive differences within the phraseological stock of both languages from semantic, structural, and linguocultural perspectives. In addition, the article demonstrates through specific examples how the national and cultural worldview of peoples is reflected in phraseological expressions.

Keywords: phraseology, idiom, linguoculturology, comparative analysis, somatic phraseological units, linguistic worldview, semantics, equivalence.

KIRISH. Til — shunchaki aloqa vositasi emas, balki xalqning ruhiyati, o‘tmishi va madaniyati saqlanadigan jonli xazinadir. Bu xazinaning eng qimmatli durdonalari esa, shubhasiz, frazeologizmlardir. Bugungi globallashuv davrida turli oilaga mansub tillarni, xususan, rus va o‘zbek tillarini qiyosiy tadqiq etish lisoniy manzarani chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Frazeologizmlar tilning shunday qatlamiki, ularni tushunmasdan turib, o‘sha tilda so‘zlashuvchi xalqning milliy xarakterini, qadriyatlarini va hazil-mutoyibasini his qilish qiyin. Rus va o‘zbek tillari o‘rtasidagi uzoq yillik lisoniy aloqalar natijasida shakllangan o‘xshashliklar va shu bilan birga har bir tilning o‘ziga xos "men"ini ko‘rsatuvchi farqlarni o‘rganish ushbu ishning dolzarbligini belgilaydi.

Maqolaning asosiy maqsadi rus va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning o‘zaro muvofiqlik darajasini aniqlash, ularning semantik (ma’noviy) va strukturaviy (tuzilish) xususiyatlarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

- Frazeologiya sohasidagi mavjud nazariy qarashlarni umumlashtirish;
- Har ikki tildagi iboralarning hosil bo'lish manbalarini ko'rib chiqish;
- Somatik, animalistik va maishiy frazeologizmlarni qiyosiy tahlil qilish;
- Frazeologik birliklarning tarjima-dagi muqobillik muammolarini o'rganish.

Ushbu tezisda faqatgina lug'aviy ma'nolar bilan cheklanib qolmay, frazeologizmlarning milliy "ruh" bilan bog'liqligi, masalan, o'zbek xalqining mehmondorchilik va qarindoshchilik munosabatlari, rus xalqining esa tabiat va o'ziga xos turmush tarzi iboralarda qanday aks etgani qiyoslanadi. Ishning amaliy natijalaridan filologiya fakulteti talabalari uchun ma'ruza matnlari tayyorlashda, tarjimonlik amaliyotida hamda qiyosiy lug'atlar tuzishda foydalanish mumkin.

Har qanday tilning frazeologik fondi milliy tafakkur tarzi bilan bevosita bog'liq. Rus va o'zbek tillari misolida biz ikki xil — slavyan (pravoslav madaniyati ta'siridagi) va turkiy (islomiy va sharqona mentalitet asosidagi) dunyoqarashning to'qnashuvini ko'ramiz.

Rus tilshunosi V.N. Teliyaning konsepsiyasiga ko'ra, frazeologizm — bu milliy madaniyatning "ko'zgusi"dir. Masalan, rus tilidagi "выносить сор из избы" iborasi qadimiy slavyan ro'zg'or odatlari bilan bog'liq bo'lib, ichki muammolarni begonalarga ko'rsatmaslik konseptini ifodalaydi. O'zbek tilida bu konsept ko'proq oila muqaddasligi va "aybni yashirish" etikasi orqali shakllangan: "yopig'liq qozon yopig'ligicha". Bu yerda har ikki tilning lisoniy manzarasi o'zaro kesishadi, biroq obrazlar (birida "axlat va kulba", ikkinchisida "qozon") xalqlarning tarixiy turmush tarzidan kelib chiqqan.

Frazeologizmlar tilning qotib qolgan birliklari hisoblansa-da, ular nutq jarayonida ma'lum darajada o'zgaruvchanlikka ega. Rus va o'zbek tillaridagi sinonimik qatorlarni qiyoslash orqali tillarning ekspressiv imkoniyatlarini aniqlash mumkin.

1. Frazeologik sinonimiya: Bir xil ma'noni ifodalovchi, lekin obrazli asosi turlicha bo'lgan iboralar tizimi har ikki tilda ham nihoyatda boy.

- Rus tilida "vafot etmoq" konsepti atrofida o'nlab sinonimik birliklar mavjud: отдать концы, сыграть в ящик, протянуть ноги, уйти в мир иной. Bu yerda iboralarning uslubiy farqlanishi (qo'pollikdan yuksaklikka qarab) yaqqol ko'rinadi.

- O'zbek tilida ham bu konsept boy sinonimiyaga ega: ko'z yummoq, dunyodan o'tmoq, banda bo'lmoq, omonatni topshirmoq. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi sinonimlar ko'proq diniy-falsafiy va evfemiistik (yumshoqroq ifodalash) xarakterga ega bo'lsa, rus tilida ko'proq maishiy-ekspressiv bo'yoq ustunlik qiladi.

XULOSA. Rus va o'zbek tillari frazeologizmlarining qiyosiy-lingvistik tadqiqi jarayonida erishilgan natijalar quyidagi fundamental xulosalarni shakllantirishga asos bo'ladi:

1. Lisoniy manzara va mentalitet mushtarakligi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, har ikki xalqning olamni idrok etish usullari, ayniqsa, inson tana a'zolari (somatizmlar) va universal hayotiy tajribalar bilan bog'liq iboralarda o'zaro yaqinlik kasb etadi. Biroq, bu o'xshashliklar ortida har bir tilning o'ziga xos milliy "filtri" mavjud bo'lib, u jug'rofiy muhit, tarixiy meros va diniy e'tiqod orqali shakllangan.

2. Strukturaviy-tipologik o'ziga xoslik. Rus tili frazeologiyasi flektiv tizim sifatida ko'proq predlogli-kelishikli modellarga tayansa, o'zbek tili agglyutinativ tabiatidan kelib chiqib, iboralarni hosil qilishda egalik affiksleri, ko'makchi fe'llar va juft so'zlar imkoniyatidan keng foydalanadi. Bu esa tarjima jarayonida so'zma-so'z muvofiqlikni emas, balki funksional muqobillikni birinchi o'ringa chiqaradi.

3. Lingvokulturologik differensiya. Rus frazeologiyasining obrazli asosi slavyan mifologiyasi, pravoslav xristianligi va shimoliy tabiat elementlari bilan sug'orilgan bo'lsa, o'zbek frazeologiyasi islomiy qadriyatlar, sharqona etika, dehqonchilik va jamoaviy

yashash tarzi (mahalla, oila) asosida qurilgan. Aynan shu omillar tillararo "lakuna"larni (muqobili yo'q birliklarni) yuzaga keltiruvchi asosiy manbadir.

4. Amaliy ahamiyat va istiqbol. Frazelogizmlarni tarjima qilishda kalka (so'zma-so'z nusxa) usulidan qochish va milliy analoglarga tayanish tilning sof tabiatini saqlab qolishning yagona yo'lidir. Tadqiqot natijalari kelgusida nafaqat tarjima nazariyasini boyitishga, balki kognitiv tilshunoslik talablariga javob beradigan yangi avlod o'quv lug'atlarini yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent: Sharq, 2010.
3. Berdimurodov E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi. – Toshkent: Fan, 1982.
4. Yo'ldoshev B. Frazelogik uslubiyat masalalari. – Samarqand: SamDU nashri, 1999.
5. Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологиясининг шаклланиш масалалари. – Тошкент: 1999.
6. Шомақсудов А., Шорахмедов Ш. Маънолар маҳзани (Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати). – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2001.
7. Эгамбердиев Р. Фразеологик birlikларнинг стилистик имкониятлари. – Тошкент: Фан, 1994.
8. Умархўжаев М.Э. Фразеологик таржима муаммолари. – Тошкент: 1991.
9. Hoshimov G'. Qiyosiy tipologiya (Ingliz, rus va o'zbek tillari misolida). – Toshkent: 2004.